

مقاله‌های ایرانشناسی در ژاپن

دکتر هاشم رجب‌زاده
دانشگاه مطالعات خارجی
اوساکا، ژاپن

تاریخ رشیدی

از پرفسور نه‌یچی مانو Eiji Mano استاد دانشگاه کیوتو که در متون ترکی چتایی تخصص و مطالعه دارد و پیش از این متن بلژنده را ویراسته و با ترجمه ژاپنی آن به صورتی زیبا و پاکیزه در چهار مجلد منتشر ساخته (نشر شوکانو، کیوتو، ۱۹۹۵). به تازگی مقاله‌ای با عنوان «کوششی برای به دست دادن متنی انتقادی از بخشی از تاریخ رشیدی» انتشار یافته است که نوید می‌دهد استاد مانو این اثر تاریخ‌نگاری ارزنده فارسی را که تاکنون مورد بی‌توجهی باورنکردنی بوده است به زودی ویراسته و آماده نشر نماید. پرفسور مانو در آغاز این مقاله در نشریه «طرح مطالعات چندسویه در فرهنگ آسیای میانه در دوره ترکی - اسلامی»

A syntheical Study on Central Asian Culture in the Turco - Islamic Period (بهار ۱۹۹۷، ص ۲۵ تا ۲۶) یادآور شده که تاریخ رشیدی اثر تاریخی مهمی است به فارسی و تالیف نیمه سده شانزده میلادی (دهم هجری) به قلم میرزا حیدر از اعیان مغول. از پیش از یکصد سال پیش (دهه ۱۸۹۰) که دنس راس E. Denison Ross ایرانشناس انگلیسی ترجمه‌های عالی از این اثر به زبان خود انتشار داد دیگر پژوهندگان کمتر به آن پرداخته‌اند. اما به تازگی دو کار تازه روی این تاریخ‌نامه انجام شده که یکی ترجمه آن به روسی به قلم اورونیایف A.Urunbayev دانشمند ازبک است و دیگری چاپ انتقادی این متن همراه ترجمه انگلیسی آن ساخته تکستون W.M.Thackston آمریکایی، استاد دانشگاه هاروارد می‌باشد به ملاحظه اینکه تاکنون جز بخشی بسیار کوچک از این

تاریخ‌نامه فارسی منتشر نشده بود البته چاپ انتقادی آن به حروف اصلی فارسی - عربی به همت تکستون سرفصل تازه‌ای است برای تحقیق در این متن. اما درینا که متن انتقادی تکستون فقط بر دو نسخه از ۲۵ دست‌نویس این کتاب که تاکنون در گوشه و کنار عالم شناخته شده استوار است و این دو نسخه خطی هم از بهترین و شایسته اعتمادترین متن‌های بازمانده نیست و از این‌روست که متن پرداخته تکستون به ناچار نارسایی‌ها و نکته‌های درنیافته بسیار دارد.

استاد مانو در پی این معرفی، متنی انتقادی همراه ترجمه ژاپنی از بخشی کوتاه از تاریخ رشیدی بر مبنای شش نسخه خطی فارسی و یک نسخه ترکی به دست‌داده و از این شش نسخه مرجع فارسی نیز نسخه محفوظ در کتابخانه بریتانیا به شماره MS Add. ۲۴.۰۹۰ را اصل قرار داده است. این بخش چندصفحه‌ای در «ذکر ابتلاء احوال خضر [خواجه] خان ابن توغلق تیمور خان» است و مصحح باز نموده که در همین بهره کوتاه حدود ۶۰ تفاوت با متن ویراسته تکستون یافته می‌شود و بفرستی نتیجه گرفته که به این ملاحظه نیاز به پرداختن متن منقح علمی معتبری از کل این اثر به روشنی محسوس است.

بخشی از آغاز نمونه‌های ازین متن که در این مقاله آمده و نمودار قلم و محتوای این اثر است در زیر نقل می‌شود:

«از جمله یکی مهم امیر خانیاد بود، از اجناد امیر خانیاد، که در زمان چنگیز خان بوده چنگیز خان او راهفت منصب [داده]... برین جمله است که اول طبل خویم علم که به عبارت ترکی تومان توغ و نقاره گویند سیوم دو کس از ملازمان خود را قوشون توغ دهند قوشون توغ عبارت از چار [بار توغ باشد چهارم قور بر دارند در مجلس خان و قاعده مغول چنان باشد که بغیر خان دیگر هیچکس را نرسد که ترکش او را بر روی دست بردارند پنجم هر کسی که در صف شکار او درآمد... ششم تمام الوس مغول را امیر باشد و در فرامین نام او را چنین ثبت کنند که الوس مغول را سردار و هفتم آنکه در سر دیوان امرا از طرفین او یک قدکمان دورتر نشینند، هفت منصب که چنگیز خان باور تو بورا (به امپراتور تو بورا) داده این بود.

«... امیر بولاجی... بر آن هفت منصب دو منصب اضافه فرمود...»
«... اما چون خضر خواجه خان... بمسند خانیب نشست... بر نه منصب مذکور سه منصب [دیگر] زیاده ساخت و دوازده منصب شد...»

شیبانی‌نامه

آقای کازویوکی کوبو Kazuyuki Kubo محقق فارسی‌دان تاریخ آسیای میانه و دانشیار دانشگاه کیوتو متنی شیبانی‌نامه تالیف کمال‌الدین علی مشهور به ملا بنائی را از روی چند نسخه خطی در دسترس تصحیح و در نشریه «طرح مطالعات چند سویه در فرهنگ آسیای میانه در دوره ترکی - اسلامی» (بهار ۱۹۹۷، ص ۲۶-۲۷) مقدمه، ص ۱ تا ۹۳ متن) منتشر ساخته است. کوشش آقای کوبو که یکی از نسخه‌های کمتر شناخته شده فارسی در تاریخ آسیای میانه را ویراسته و معرفی کرده ستودنی است. شیبانی‌نامه که به فرمان محمد شیبانی خان (۱۵۱۰-۱۴۵۱ م / ۹۱۶-۸۵۵ ه) نخستین فرمانروای ازبک در ماوراءالنهر و در شرح فتوحات او به قلم بنائی تالیف شد از ارزندترین منابع تحقیق این دوره از تاریخ آسیای میانه است و شرح وقایع ماوراءالنهر را از سال ولادت شیبانی‌خان تا دومین تلاش او برای تصرف خوارزم در سال ۱۵۰۵ م. (۹۱۱ ه) دربردارد. این تاریخ‌نامه مختصر که از تاریخ‌نامه ترکی چتایی به نام نصرت‌نامه برگرفته شده شرح دست‌اول رویدادهایی در زندگی شیبانی‌خان را نیز آورده و هم از این نظر حائز اهمیت است که منبع اصلی مؤلف تاریخ جیب‌السیب (برساخته ۱۵۲۹ م / ۹۳۵ ه) در روایت این احوال بوده است. مصحح منصف در مقدمه خود یادآور شده که با همه تلاشی که در کار آورده از دستاوردهای خود ناخرسند است (ص ۶۵). زیرا نتوانسته به قلمبرترین نسخه خطی این اثر دسترسی یابد و نیز چون عکس یا میکروفیلم نسخه‌ها را با خود نداشته و کار تصحیح بر متنی که در تاشکند رونویس کرده مبتنی بوده است به ناچار نقص و کاستی دارد. اما همین اندازه هم کاری ارزنده است و باید امید داشت که در تلاشی تازه متنی منقح و ویراسته‌تر ازین تاریخ فارسی ماوراءالنهر در دسترس پژوهندگان گذراند شود.

«مرا در نظامیه ادرار بود»

آقای اکیو ایواتا که Akio Iwatake دانشیار دانشگاه کانسی گاکوئین Kansei Gakuin در مقاله‌ای چاپ شده در شماره ۲ دوره چهل و یکم (۱۹۹۸) «اورینت» (مجله‌یپهون اورینتو گاکای Nihon Oriento Gakkai / انجمن‌خوردشناسی

ژاپن) موضوع «ادرا» (به اصطلاح «معاش» یا مستمری) را در دولت ایلخانی بررسی کرد. او در این مقاله به نقد نظر پتروشفسکی، ارائه ششمین جلد پنجم تاریخ ایران کمبریج، برآمده و با بررسی دوسند عمده وقف بازمانده از آن عهد، یکی وقفنامه ربعرشدی و دیگر جامع‌الخبرات خاندان نظام (به کوشش ایرج افشار و محدثی دانش پژوه، انتشارات فرهنگ ایران زمین، ۱۳۴۱) نتیجه گرفته است که «ادرا» را به وضوح می‌توان مستمری یا معاش نقدی برای کسانی از محل عایدی مالیات خاصی بر شهر یا ناحیه‌ای معین شناخت و برخلاف تصور پتروشفسکی به معنی و صورت‌آگناری اراضی یا منافع ملک نیست. این موضوع با مرور نمونه‌های فرمان برقراری ادرا که نخبه‌جویی در دستور الکتاب آورده است نیز روشن می‌شود.

جای خوشوقتی است که پژوهش‌های جدی و دارای عمق و وسعت مطالعه و دقت نظر مانند آقای ایواتا که زمینه تحقیق تاریخ ایران دوره مغول را که سنت دیرین و استوار در ژاپن دارد و استاد فقید مینویو هوندا نماینده‌بارز آن بود، پویا و پیشرو نگاه داشته است.

قیام جنگل

آقای تاکاشی کورودا Takashi Kuroda استاد ایرانی‌شناسی دانشگاه توهوگو Tohoku در شهر سنای Sendai در شمال ژاپن که تاریخ ایران مقارن جنبش مشروطه خواهی و پس از آنرا بررسی می‌کند در مقاله‌ای در شماره بهار ۱۹۹۷ مجله تحقیق اقتصاد آسیایه بررسی قیام جنگل در سالهای ۱۲۹۹-۱۲۹۴ (۱۹۱۵-۱۹۲۰ خورشیدی) مصداق با دوره جنگ جهانی اول پرداخته و از مایه‌ها و انگیزش‌های داخلی و خارجی که سبب بالا گرفتن کار میرزا کوچک‌خان شد یاد کرده است. تحقیق آقای کورودا بر منابع گسترده که به زبانهای فارسی و اروپایی درباره قیام جنگل منتشر شده و نیز استاد سیاسی بریتانیا در سال‌های ۱۹۱۵ تا ۱۹۲۰ متکی است و نویسنده کوشیده است تا جریان‌های دخیل در این رویداد را که در تاریخ معاصر ایران اهمیت دارد و از زاویه‌های گوناگون به آن نگرستانند باز نماید.

فارس در حکومت قاجاریان

از خانم کومی کاواتا Komi Kawata محقق تاریخ ایران در دوره قاجار و مدرس دانشگاه مطالعات خارجی اوساکا مقاله‌ای در بررسی ترکیب قدرتهای محلی در فارس در سده نوزده میلادی در شماره ۱۳ (۱۹۹۵) مجله مطالعات آسیایی سوفیا درج شده بود. این مقاله در پی شناخت ساخت و بافت قدرتهای محلی در فارس، که آنها را منصوبان دستگاه حکومت در شیراز، اعیان محلی، متنفذان نواحی و نیز سرکردگان ایل قشقایی برمی‌شمارد است. قدرت گماردگان حاکم مانند پایگاه خود او، موقت و ناپایدار بود. حال آنکه متنفذان محلی به ویژه خاندان قوام پایگاهی ثابت داشتند و افراد این خاندان اغلب به حکومت نواحی فارس می‌رفتند.

مقاله دیگری از خانم کاواتا در بررسی پایگاه قدرت نایل قشقایی در فارس، در شماره ۴۴ (۱۹۹۶) مجله مطالعات آسیای جنوب غربی چاپ شده است.

تعزیه‌داری در خور و بیابانک

خانم توموکو یاماگیشی Tomoko Yamagishi دانشجویان دانشگاه میجی Meiji و محقق تاریخ و جامعه‌پژوهی که بیشتر به ادبیات و آیین‌های سوگواری مذهبی پرداخته در مقاله تازه‌ای به زبان انگلیسی در شماره ۱۶ (۱۹۹۸) مجله تحقیقات آسیایی سوفیا به بررسی تعزیه‌داری محرم در خور و بیابانک که خاندان یغمای جنتقی بانی آن بوده برآمده است.

در مقدمه این مقاله می‌خوانیم که پژوهندگان اروپایی که تاکنون آئین‌های عزاداری شیعی مرسوم در دوره قاجار را بررسی کرده‌اند تحقیق خود را بیشتر در شیوه و ترتیب برگزاری این آئین‌ها در شهرها و به ویژه پایتخت ایران متمرکز کرده و ازین رسم در روستاها چندان نگفته‌اند. دنباله مقاله پس از بررسی آئین‌های عزاداری محرم، جغرافیا و تاریخ خور و سرگذشت یغمای جنتقی که ملکی از خود را وقف عزاداری محرم کرد به تعزیه‌داری و جزئیات آن شامل شاعران مصیبت‌نامه‌گو، شیبه خوانان و تعزیه‌داران در آنجا پرداخته و نتیجه گرفته که مراسم تعزیه‌داری محرم در آن دوره مورد توجه و علاقه شهری و روستایی و شاه و گنا در ایران بوده و به این سابقه در تحولات معاصر ایران اثر داشته است.

سینمای امروز ایران

از آقای هیتوشی سوزوکی Hitoshi Suzuki محقق کوشای مؤسسه اقتصاد آسیایی در زمینه تحقیق تازه‌ای مقاله‌ای درباره سینمای ایران و روشنفکران جدید (در عرصه

سینما) در شماره ۱۶ (۱۹۹۸) مجله پژوهش‌های آسیایی سوفیا منتشر شده است. نویسنده که با سفرهای زود به زود به ایران و پی‌گیری احوال آن‌می‌کوشد تا ذهن و دید خود را از آنچه که در کشور مملی‌گفرد تازه و روزآمد نگاه دارد در آغاز این مقاله یادآور می‌شود که سینما عرصه یکی از موفق‌ترین و پربارترین حرکت‌های فرهنگی پس از انقلاب اسلامی ایران بوده و اخذ چندین جایزه در جشنواره‌های جهانی فیلم و نمایش آثار ایرانی در سینماهای اروپا، آمریکا و ژاپن گواه این مدعا است. نویسنده می‌افزاید که ساخت‌های سینمایی محسن مخملباف نیز نمونه گویای این تحول است و نیز بازتاب خواست‌های نسل جوان در ایران، که در پی چیزی متفاوتند.

یادی از نیما

خانم کیمی نه تونوما Kimie Onuma دانشجوی دوره‌دکتری ایرانی‌شناسی در توکیو در مقاله‌ای درج شده در شماره ۹۵ (مارس ۱۹۹۹) مجله مؤسسه تحقیق زبانها و فرهنگ‌های آسیا و آفریقا، ویژگی‌های شعر نیما یوشیچ را بررسی کرده و ترجمه ژاپنی قطعه‌هایی از او را در میان سخن آورده است. در مقاله دیگری، طبع شده در شماره ۱۱۴ (۱۹۹۹) سالنامه انجمن خاورمیانه‌شناسی ژاپن «شیهون چوتو گاکای» (Nihon Chuto Gakkai) با عنوان تحلیلی از «کار شیب» (از سروده‌های نیما) نیز به نقد و تعریف این شعر او برآمده است. در مقدمه این مقاله می‌خوانیم که شاعر در این قطعه «عناصر خیال و تصاویر سمبلیک را با پیوند منطقی بیان می‌کند در این شعر صحنه شالیزارهای شمال ایران، کار و رنج‌تمام‌شدنی «شب پا» تصویر... و شبه موجود هولناک... را که شب‌پا را لذت روحی آبدی می‌کند مجسم می‌کند». خانم تونوما در این تحقیق خود از منابع گسترده در دسترس در نقد شعر نیما بهره جسته است.

قاجارشناسی در ژاپن

آقای دکتر نوبوکی کوندو Nobuaki Kondo پژوهش‌فارسی‌دان دانشگاه ایاتتی توکیو در مقاله‌ای که در شماره ۶ (سال ۱۹۹۶) مجله تحقیقات آسیایی درج شده بررسی‌های انجام شده درباره ایران دوره قاجار در ژاپن (یا در واقع از سوی ژاپنیان) در دهه‌های ۱۹۹۴-۱۹۸۴ پرداخته و فهرستی راهنما نیز از کتابها و مقاله‌های عمده منتشر شده در این سالها در پایان مقاله آورده است. چنانکه در مقدمه این گزارش یاد شده بسیاری از تحقیق‌های ژاپنیان در تاریخ و جامعه‌پژوهی ایران دوره قاجار که پراقبال‌ترین زمینه کار ایرانی‌شناسی در ژاپن بوده چون به ژاپنی نگاشته شده برای پژوهندگان غیرژاپنی و در خارج از این کشور ناشناخته‌مانده است. این واقعیت ضرورت ترجمه و نشر دست‌کم منتخبی از مقاله‌های ایرانی‌شناسی ژاپنیان را به یکی از زبان‌های رایج امروزه جهان و نیز به فارسی هر چه بیشتر نمایان می‌سازد. آقای کوندو با احاطه‌ای که به زبان فارسی و آمادگی، حسن انتخاب و شوقی که برای تحقیق دارد از امیدهای آینده مطالعات ایرانی در ژاپن است.

اسماعیلیان و اسطوره و اندیشه

ساخت و بافت اساطیر در مذهب اسماعیلیان عنوان مقاله‌ای است از آقای تسویا کیوکچی Tetsuya Kikuchi در سالنامه تازه انجمن خاورمیانه‌شناسی ژاپن «شیهون چوتو گاکای» Nihon chuto Gakkai شماره ۱۴، ۱۹۹۹، صفحه‌های ۵۷ تا ۸۴. نویسنده می‌گوید که از سده دهم میلادی (چهارم هجری) شاهد دگرگونی‌های بسیار در عقاید فرقه اسماعیلی بودیم. شماری از محققان بر این نظرند که جوهر اصلی اندیشه اسماعیلیان را در فلسفه نوافلاطونی می‌یابیم و دیگران برآنند که در گذر قرون دهم و یازدهم (چهارم و پنجم هجری) بنیاد عقیدتی آنان از اسطوره‌گرایی به فلسفه نو افلاطونی تحول یافته است. نویسنده مقاله به یافتن پاسخی برای این پرسش دشوار یاب برآمده که مغز و جوهر کلی اندیشه اسماعیلی در سده‌های چهارم تا ششم هجری چیست و می‌گوید که با ملاحظه مکتب نو افلاطونی اسماعیلی در جای گونهای از نمادهای اسطوره‌ای و توجه به عنصر ویژه‌ای که در کل آن می‌بینیم، مشخصات عامی می‌یابیم. اندیشه یا افسانه‌مبوط هستی (آدم) از آسمان در این میان اهمیت خاصی دارد. این پژوهنده نتیجه می‌گیرد که این اسطوره (که جوهر چهارگانه‌ای از آن برمی‌شمارد) حکمت آغاز و انجام این دنیا، معنی «دعوه» اسماعیلی و اندیشه دینی آن در عالم هستی و نیز هدف غائی تاریخ بشر و معتقدان اسماعیلی را که در این عرصه می‌زیند تبیین می‌کند.

◀ تاریخ رشیدی اثر تاریخی مهمی است به فارسی و تالیف نیمه سده شانزدهم میلادی (دهم هجری) به قلم میرزا حیدراز اعیان مغول

شبیانی‌نامه که

به فرمان محمد شبیانی خان (۱۵۱۰-۱۴۵۱ م) نخستین فرمانروای ازبک در ماوراءالنهر و در شرح فتوحات او به قلم ملابنای تالیف شده از

ارزنده‌ترین منابع تحقیق این دوره از تاریخ آسیای میانه است و شرح وقایع ماوراءالنهر را از سال ولادت شبیانی خان تا دومین تلاش او برای تصرف خوارزم در سال ۱۵۰۵ م / ۹۱۱ هـ در بردارد

